

УДК 821.09.161.2»18/19»(092)НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2026-216-27>**ВІДОБРАЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНЦІВ У ПОВІСТІ
«КИЇВСЬКІ ПРОХАЧІ» ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО****THE REFLECTION OF UKRAINIAN SPIRITUALITY
IN THE NOVELLA “KYIV BEGGARS”
BY IVAN NECHUI-LEVYTSKYI****Мелешко В. А.,***orcid.org/0009-0008-1193-5844**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури**Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

У статті проаналізовано художнє осмислення духовності українців у повісті «Київські прохачі» (1901) Івана Нечуя-Левицького.

Авторка публікації досліджує явище духовності й моралі, удаваної релігійності та паразитичного способу життя, що постає як форма духовної деградації окремих особистостей в українському соціумі ХІХ століття. Вона зауважує, що сам письменник стверджував про створення ним у «Київських прохачах» своєрідної «колекції» персонажів – жебраків з інтелігентів, пролетарів та інших соціальних прошарків ледарів, помічених ним у Києві. Найбільше його зацікавили ті, що просять милостиню біля Печерської лаври.

Особливу увагу у статті приділено контрасту між справжньою та нарочитою духовністю, ролі сатири як засобу художнього викриття, а також мовно-стилістичним особливостям, що підкреслюють ментальні риси українців. Науковка стверджує, що автор зобразив контраст між зовнішнім благочестям і внутрішньою порожнечою персонажів, що особливо виразно виявлено в мові, поведінці, дрібних учинках персонажів повісті.

Авторка статті вважає: у наш час моральних викликів питання духовності українського народу актуальне, тому науковці велику увагу приділяють аналізу та вивченню ролі духовності в національному житті України, зокібна в аспекті творчості І. Нечуя-Левицького. На її думку, І. Нечуй-Левицький порушує низку морально-етичних проблеми крізь призму бездуховності молодого покоління сімей персонажок – літніх жінок. У статті розглянуто образи «прохачів» – типових носіїв уявлень про совість, віру і чесність, а також роль письменника як морального судді.

У висновках наголошено на актуальності теми духовності в сучасному соціумі та значенні твору для осмислення суспільної кризи в історичному контексті; підкреслено, що повість «Київські прохачі» відбиває реалії буття українців другої половини ХІХ століття.

Ключові слова: І. Нечуй-Левицький, Київ, образ українця, духовність, моральність, лицемірство.

The article contains the thorough analysis of artistic interpretation of Ukrainian spirituality based on the Ivan Nechui-Levytskyi's novella "Kyiv beggars" (1901).

The author of the article explores the phenomenon of spirituality and morality, feigned religiosity, and parasitic lifestyles, which is revealed as a form of spiritual degradation of certain individuals in 19th-century Ukrainian society. She points out the fact that in the "Kyiv beggars" the writer himself claimed to have created a unique "collection" of characters – beggars – from the intellectuals, proletarians and other social strata of idlers whom he had observed in Kyiv. He was most interested in those who begged for alms near the Kyiv-Pechersk Lavra.

The researcher's deepest attention is paid to the contrast between genuine and feigned spirituality, the role of satire as a means of artistic exposure, as well as to lingual-stylistic features that highlight the mental traits of Ukrainians. The scholar notes that the writer depicted the contrast between the characters' outward piety and inner emptiness, which was particularly vivid in the speech, behavior, and minor actions of the characters of the novella.

© Мелешко В. А., 2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)

The author of the article believes that nowadays, in time of moral challenges, the issue of spirituality among the Ukrainians is highly relevant, that is why scholars pay great attention to analyzing and studying the role of spirituality in the national life of Ukraine, particularly in the oeuvre of Ivan Nechui-Levytskyi. In her opinion, the writer raises a number of moral and ethical issues through the prism of the spiritual emptiness of the younger generation of the characters' – elderly women – families. The article also contains examination of the images of “beggars” as typical bearers of ideas about conscience, faith, and honesty, as well as the role of the writer as a moral judge.

In conclusion, the researcher emphasizes the relevance of spirituality in contemporary society and the significance of the novella for understanding the social crisis in a historical context. It was also ascertained that the novella “Kyiv beggars” reflects the realia of Ukrainian life in the second half of the 19th century.

Key words: Ivan Nechui-Levytskyi, Kyiv, image of Ukrainians, spirituality, morality, hypocrisy.

Постановка проблеми. Твір «Київські прохачі» (1901) Івана Нечуя-Левицького – соціально-психологічна повість, у якій автор викрив моральну деградацію частини міщан та інтелігентів Києва. Письменник переніс увагу читача на явище паразитизму, на типи людей, які приїзять до Києва задля матеріального зиску, прикриваючись удаваною побожністю, каліцтвами. Отже, автор звертається до долі найбільш упослідженої частини суспільства – представників соціального дна. Оригінальним у такому художньому зверненні є те, що прозаїк-реаліст відтворює і буттєвий, і морально-духовний вимір «мешканців» дна. Важливим у цьому зв'язку бачимо свідчення самого автора: його твір – це «колекція прохачів з інтелігентів, пролетарів та деяких ледарів, назбирана мною в Києві з тих, що трусять торбами та живляться коло Печер та під монастирями в Києві» [1, с. 372].

Київ під пером відомого епіка – то не тільки осередок культури та поступу, але й місце концентрації морально спустошених чи доведених до безвиході людей, котрі існують за рахунок жебрацтва: «Яких старців, яких калік там не було! Тут стояли старі й молоді сліпці й сліпчихи, що змалку втратили зір, з поводитарями-дітьми, стояли видроокі сільські діди й баби, міщанки з Києва й з інших міст» [2].

Прозаїк зобразив контраст між зовнішнім благочестям і внутрішньою порожнечою персонажів, що особливо виразно виявлено в мові, поведінці, дрібних учинках героїв повісті (сварки, образи, приниження людської гідності, показна релігійність, емоційне маніпулювання, «штучна» мова, сповнена пафосом, штучною ввічливістю). Нерідко «прохачі» на папертях київських храмів, побіля монастирів повністю занурені у фальшиві моральні декларації та хитрі схеми виживання, які суперечать справжнім духовно-моральним цінностям людини, проте уможлиблюють здобути хліб насущний.

І. Нечуй-Левицький порушив низку морально-етичних проблем крізь призму героїв повісті. Зокрема, удова капітана Ольга Семенівна Галецька, яку зневажають удома її власні діти, прибула до Києва в пошуках заробітку й помешкання. Проте жінці відмовляють у будь-якій роботі через її соціальний статус, вона змушена жебракувати, заробляючи собі на існування [2].

Таким чином, «Київські прохачі» – соціально-аналітичний твір, у якому розкрито духовну та соціальну кризи в міському середовищі другої половини ХІХ століття. Хоча дія повісті відбувається майже сто п'ятдесят років тому, порушені автором проблеми не втрачають своєї ролі й тепер, оскільки питання духовно-морального вибору та відповідальності за власне життя завжди визначальні для кожної особистості, важливі для розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час моральних викликів питання духовності українського народу актуальне, тож науковці велику увагу приділяють аналізу та вивченню ролі духовності в національному житті України, зокібна в аспекті творчості І. Нечуя-Левицького. Дослідження мистецького здобутку письменника, порушених ним духовно-релігійних та морально-етичних питань – основа для роздумів про духовний стан нації, її минуле й сьогодення.

Праці вітчизняних науковців – підґрунтя для вивчення проблеми духовності українського народу. Згадуємо доробок Григорія Сковороди, Пантелеймона Куліша, Івана Франка, Памфіла

Юркевича, Анатолія Колодного, Володимира Шинкарука, Василя Ярошовця та багатьох інших. Ці автори акцентують духовність як центр внутрішнього світу людини.

Проблему духовності аналізують у своїх розвідках вітчизняні літературознавці, як-от: Тарас Головань, Ігор Ісіченко, Анатолій Козлов та інші. Вони вивчають роль духовно-моральних цінностей у житті індивідууму, що є виявом його людської сутності та формують світогляд, поведінку, особисті цінності, прагнення, а також значною мірою визначають місце у світі. Зокрема, А. Козлов розглядає проблему прояву духовності в різних галузях людської діяльності, веде мову про переломлення її в художньому тексті, аналізує духовність персонажа у творі, зазначаючи, що «концепція духовності літератури будується на наслідках ґрунтового спостереження за процесом формування уявлень і понять про душу й дух та категорію духовність <...>. Такий підхід і такий шлях вивчення духовності літератури може стати початком нового напрямку в літературознавстві» [3].

Філософський словник поняття *духовність* трактує як категорію «людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення. Прояснення природи людського буття через категорії “дух” та “духовність” означає, що людина може не тільки пізнавати та відображувати навколишній світ, а й творити його. Д. постає як інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини. У християнській антропології Д. є виразом вищого моральнісного спрямування людського буття до Бога» [4, с. 179]. Таким чином, духовністю людина керується не лише у взаємодії з іншими, а й із собою для власного самовдосконалення, самокритики, саморозуміння.

Сучасна філософія Руслана Коперльос основні смисли духовного порядку загалом пов’язує з найважливішими проблемами буття людини – її призначенням, свободою, відповідальністю, самовдосконаленням і найвищою духовною самореалізацією. «Духовна самоідентифікація людини – це результат її духовного шляху від природного до соціального та далі, від соціального – до духовного “Я”. Подібно до того як соціальна природа людини є цілеорієнтиром для трансформації її біологічної природи, так духовне “Я” є подальшим ступенем розвитку для “Я” соціального. Результатом людського сходження до досконалості є безцінний біологічний, соціальний та духовний досвід, який дух отримує у своєму прояві багатовимірній природі особистості» [5], – наголошує науковка.

Т. Головань, аналізуючи духовність українців, зазначив, що І. Нечуй-Левицький у релігії «вбачав один з етапів людських уявлень про світ (поруч із філософією та наукою)», а «концепція людини у творах Нечуя-Левицького містить елементи християнської антропології, зокрема учення про гріхи-пристрасті як осердя людської природи. Перекодувавши зумовленість (пристрасті розпалюють не метафізичне, а соціальне зло), письменник застосовує християнську антропологію як аргумент проти імперії» [6].

Аналіз досліджень, які стосуються духовності українців, уможливило думку: духовність нашого народу, відображена в повісті «Київські прохачі», спирається на віру і традиції українців, ґрунтується на національній ідентичності та вказує шлях до національного відродження України. Саме духовність допомогала й допомагає нашому народові переживати складні часи, будувати адекватні стосунки в родині та міжособистісні взаємини.

Мета статті – проаналізувати вияв духовності і ознаки її занепаду поміж українців, відтворені Іваном Нечуєм-Левицьким у повісті «Київські прохачі».

Завдання статті: розкрити образи капітанші Галецької та її знайомі Мокрієвської; визначити стосунки близьких людей у родині цих героїнь та взаємодію персонажів (головних і другорядних) із реаліями соціальної української дійсності того часу; розкрити умови та прояви духовності і традицій у Києві поміж духівництва, прочан, містян, що відображено у творі «Київські прохачі», окреслити ставлення автора до персонажів повісті та їхньої ролі в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. У «Київських прохачах» І. Нечуй-Левицький відтворює життя зубожілих «низів» київського соціуму, які змушені існувати лише на пожертви благодійників, бо

самі не здатні в системі суспільства ХІХ століття заробити собі на життя. «Я не на прощу прибула до Києва. Я прибула напитувати собі будлі-якого місця, бо я нігде не маю пристановища. Я хочу стати за няньку або за економку, бо я, бачте, безприхильна й безпричальна удова. Нема мені до кого й прихилитись» [2], – бідкається капітанша Галецька на початку повісті.

Проблема бездуховності окремих людей винесена автором на перші сторінки твору. У пані Галецької є син і невістка, але вони не утримують уже стару немічну матір, так само й держава не надає їй пенсійного забезпечення. Діти фактично виставили матір з дому та зовсім не опікуються її долею. Цим учинком автор підкреслює жорстокосердя і повну байдужість сина-невістки до найріднішої людини. Водночас церковна сторожиха Майбородиха, колишня київська міщанка, яка трапилася Галецькій, оповідає подібну історію: «Орудє [невістка] було мною, як наймичкою <...> ніяким способом не догодила їй <...> аж сікається до мене, цвікає мені в вічі, лається. А я ж її любила та пестила, як панянку!» [2].

Акцентуємо, що в «Київських прохачах» виразно порушені проблеми виховання, проблеми батьків і дітей. Ці та інші проблеми автор подає крізь призму бездуховності молодого покоління сімей персонажок – літніх жінок. Галецька зазначає: своїх «дітей гріх гудити та обносить. Терпи й мовчи <...> глитай сльози мовчки!» [2]. Проте зрозуміло: така поведінка не змінить на краще дорослих дітей, а іншого виходу в старенької немає.

Р. Коперльос справедливо зазначила, що головне «в духовності не здобуття освіти та накопичення знань, не кількість і не їх різноманітність, а їхній зміст» [6]. Вона слушно зауважила: означення-характеристики «освічений», «геніальний», «мудрий» не показники духовності людини; знання стають духовними тоді, коли вони є усвідомленим засобом розуміння та засвоєння вищих цінностей: істини, добра, моральності, краси, справедливості, благочинності, культурності, вихованості, взаємодопомоги і взаєморозуміння. Також науковка наголосила, що духовність передбачає свободу особистості, а, «формуючи свою духовність, людина піднімається до цих цінностей та ідеалів і реалізує їх у своєму житті <...> духовність виходить за межі емпіричного буття людини, долає її егоїзм, корисливість, зло, несправедливість тощо» [6].

Дослідник А. Козлов переконаний, що «найбільш масовим явищем з-поміж усіх персонажів більшості творів були, є й, напевне, довго ще будуть типи характерів таких людей, які керуються у своєму житті переважно принципами егоморалі», і продовжив: егоцентризм – «середній» принцип між альтруїзмом та егоїзмом і ґрунтується на свідомому ігноруванні інтересів та життя інших [3, с. 101]. У творі «Київські прохачі» І. Нечуй-Левицького це – рідні люди, так і часто байдужий чи навпаки милосердний соціум, адже жебраки живуть саме з пожертв інших людей.

А. Козлов справедливо помічає, що «егоцентрист свідомо підпорядковує власні дії і думки лише безпосередньо своїм інтересам і творить добро чи зло тільки для себе. А це значить, що і його духовність обмежується рамками його власного “Я” (“его”) – егодуховність... Може, тому й наслідки виховання засобами таких творів літератури досить незначні: у всіх програмах і завжди ставляться завдання виховати людину моральну й духовну, а у творах, визначених для вивчення в школах різних рівнів, найчастіше переважають *егоморальність* та *егодуховність* – це саме той індивідуалізм, який так активно пропагується сьогодні в багатьох програмах і доктринах навчання та виховання» [3, с. 102].

І. Нечуй-Левицький мистецьки показує, що жебраки попід храмами й монастирями Києва збирають собі значні жертви, яких їм вистачає на життя, і акцентує: найбільше співчуття в тих, хто подає милостиню, викликають саме жебраки-інваліди: з підбитим оком, глухі, горбаті тощо.

У повісті порушено й проблему мізерності заробітної плати, що нерідко спонукає до жебрання. Дмитро Кміта, будучи чиновником, зметикував: платні йому не вистачить на сім'ю, і пішов на паперть. Він резюмує-роздумує: торба – «непоганий засіб і, мабуть, кращий, ніж писарювання в канцелярії», тому й прикинувся «торботрусом» та почав заробляти на гідне для родини життя [2].

«Тільки геть сліпий або національно чи расово ворожий недружелюбний українцям чоловік не помітить, якими мільйоналітніми, а тому й багатими та прекрасними природногенетичним дарами (наділила історія слов'ян і, зокрема, наш народ – щедрую землею, здоров'ям, силою, красою і неабияким інтелектом <...> Складніша справа в іншому – в тому, як у процесі становлення й утвердження саме цих (та й інших) ментально-визначальних рис і звичаїв формувалися душа, дух і духовність українця й цілої народу України – передовсім у художній літературі – справжньому людинознавстві», – слушно зазначає А. Козлов та наголошує, що про письменників-гуманістів ХІХ століття, «вже й годі говорити – для них наміри і дії добротворчого чи злотворчого характеру вже стали не скільки основними, стільки єдиними критеріями ідеальності чи антиідеальності, позитивності чи негативності, “моральності” чи “антиморальності” (духовності чи антидуховності), або й аморальності, адже в усі віки й у всі епохи звичайне життєтравлення (“животіння” <...>) вважаються бездуховними» [3, с. 234–235, с. 255].

Розглядаючи поняття «духовність» в аспекті національної літератури й суспільства загалом, А. Колодний стверджує, що «духовне життя українства – складна світоглядна панорама, але водночас вона постає як єдиний цілісний духовний процес, ідейні відтінки якого існують не для взаємовиключення чи протистояння, а як взаємодоповнювальні явища» [7, с. 4–5].

Отже, твердимо ми, у «Київській прохачах» духовність – це один із засобів характеристики саме суб'єктивного світу людини.

Українці в повісті Івана Нечуя-Левицького виписані чемними, милосердними; їхнє мовлення сповнене шанобливих звертань, слів подяки та взаємопідтримки: «Батюшка набудував на подвір'ї маленьких комірок для сільських прочан, де вони складають та кидають на день свої клунки, щоб не носитись з ними по церквах, і там ночують... Спасибі вам, дай вам, Боже, здоров'я, що ви мене оце нагодували й напоїли, – сказала Галецька... – ...Побудьте в мене, а я тим часом обернусь до отця Онуфрія. Він людина добра. Може, попеклується вашою долею. Піду до нашого титаря та його дочок. Може, знайдуть яке шитво для вас, бо титар дуже сім'янистий, певно, робота в його знайдеться. А там далі побачимо. Стукай, то й “отверзяться” тобі двері, – втішала безталанну удову Майбородиха... Йдіть, пані, до мене; днюйте й ночуйте в моїй кімнатці, доки знайдете собі якесь пристановище. А я тим часом обернусь до нашого батюшки, побіжу до титаря. Може вони порадять вас, зарятують в біді й дадуть вам якусь роботу. В мене є ліжка; стоїть і тапчанчик. Будете спати на тапчані. Побудете, поживете, а там, що Бог дасть. Сякого-такого поживку постаче в мене і для вас, і для мене, – сказала добра Майбородиха» [2]. Автор виводить і персонажів, мова яких ненависницька, лукава, сповнена лайки та погроз один одному (наприклад, жебраки, що їх зустріла капітанша Галецька: вони борються за краще місце).

Твір передає настрої та проблеми людей «міського дна», шлях їхнього занепаду (Мокрієвська, Галецька, Кміта) чи виходу зі складних життєвих обставин. Зокрема, на прикладі Мокрієвської бачимо, що життєва незагартованість та надмірне бажання різних утіх приводять колишню багату панну до алкоголізму та цілковитого зубожіння. У постаті отця Онуфрія показані представники старого українського духовенства. Дослідник Т. Головань зазначає, що «у зображенні персонажів Нечуй застосовує християнську антропологію, зокрема учення про гріхи-пристрасті, але вкорінює їх не в метафізичне, а в суспільне зло. Пристрасті розпалює суспільство, усталену структуру якого підтримує імперія. У такий спосіб автор конструює аргумент проти імперської влади» [6].

Висновки. Отже, значний внесок Іван Семеновича Нечуя-Левицького в розвиток проблематики духовного світу українського народу уможливило думку про самовдосконалення людини, ставить питання життя в соціумі за моральними нормами, показує нестандартні можливості виходу українців минулого зі складних обставин. Незважаючи на всі труднощі, обмеження, несприятливі обставини герої твору змогли вижити, знайти друзів, жити далі та «знайти своє місце під сонцем».

Компонентами духовності та бездуховності персонажів у повісті «Київські прохачі» можна вважати їхній розум, взаємопідтримку і взаємодопомогу, співчуття, культуру мислення та мовлення, поведінку, саморефлексію, емоційний, моральний розвиток та занепад тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів: у 10 томах. Київ : Наукова думка, 1968. Т. 10. 587 с.
2. Нечуй-Левицький І. С. Повість «Київські прохачі». URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2638>
3. Козлов А. В. Духовність як літературознавча категорія : Монографія. Київ : Акцент, 2005. 272 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/0564/995>
4. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. Т. VI. 742 с.
5. Коперльос Р. Ю. Духовність як одна із сутностей людини. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 42. С. 43–47. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.8>.
6. Головань Т. П. Релігія в антиімперській стратегії Івана Нечуя-Левицького. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Київ, 2023. № 22. URL: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/622/571>
7. Колодний А. М., Лобовик Б. О., Филипович Л. О. Релігія в духовному житті українського народу. Київ, 1994. 383 с.

Дата першого надходження статті до видання: 27.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 14.04.2026